

УДК 346.32

Анна Бучинська,

канд. юрид. наук, доцент кафедри правознавства

Житомирського національного агроекологічного університету

Діана Машевська,

студентка IV курсу

Житомирського національного агроекологічного університету

ОПЕРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКІ САНКЦІЇ ЯК РІЗНОВИД ГОСПОДАРСЬКИХ САНКЦІЙ

Стаття присвячена аналізу юридичної природи та особливостей оперативно-господарських санкцій як різновиду господарських санкцій, що застосовуються в договірних відносинах, визначенню місця цих санкцій в інституті господарсько-правової відповідальності, а також формулюванню висновків і пропозицій щодо вдосконалення їх правового регулювання з метою оптимізації їх практичного застосування в умовах розвитку економічних відносин.

Ключові слова: господарські санкції, оперативно-господарські санкції, господарське правопорушення, господарсько-правова відповідальність, договірні зобов'язання.

Постановка проблеми. Поступова інтеграція України до європейського співтовариства, бурхливий розвиток економіки та активна діяльність суб'єктів господарювання зумовлюють потребу постійного вдосконалення господарського законодавства у сфері підтримання договірної дисципліни. Виходячи з того, що з кожним роком все більше вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності вступають у договірні відносини з іноземними суб'єктами господарської діяльності, постає необхідність приведення норм господарського законодавства України у відповідність до європейського законодавства та сучасного господарського обороту. Зважаючи також на те, що Конституція України закріпила право кожного займатись не забороненою законом підприємницькою діяльністю, чільне місце серед юридичних гарантій законності у сфері господарювання, безумовно, займають господарські санкції.

Проблеми, що виникають у межах правового регулювання та в процесі застосування господарських санкцій, є не суто теоретичними, а набувають також неабиякого практичного значення, зважаючи на специфіку сучасних господарсько-правових відносин (свобода підприємницької діяльності, автономність у виборі напрямів і методів роботи, незалежність у прийнятті рішень тощо).

Поняття господарсько-правових санкцій дістало своє нормативне закріплення лише з прийняттям Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р. Так, відповідно до ст. 217 ГК України господарськими санкціями визнаються заходи впливу на правопорушника у сфері

господарювання, в результаті застосування яких для нього настають несприятливі економічні та/або правові наслідки [1].

Аналізуючи наведене визначення, необхідно зазначити, що в цілому воно досить вдало відображає сутність господарсько-правових санкцій. Проте варто також відзначити, що ця дефініція є неповною, адже в ній не містяться вказівки на основні ознаки правової категорії господарсько-правових санкцій. Мається на увазі, наприклад, відсутність конкретизації щодо того, якими саме заходами впливу є господарські санкції, в результаті чого вони застосовуються та яким є їхнє основне спрямування (мета).

Своєю чергою, в правозастосовчій практиці господарських судів різних інстанцій, поряд із традиційним визначенням господарсько-правових санкцій (тим, що міститься в ст. 217 ГК України), останні ототожнюються з видами правових засобів відповідальності [2].

А оскільки закріплення поняття господарсько-правові санкції на нормативному рівні відбулось лише з прийняттям ГК України, доктрина має свої напрацювання щодо даних визначень, які мають дещо інший вигляд. Так, наприклад, В. Н. Хоменко визначає господарсько-правову санкцію як необхідний елемент структури правової норми, наслідок невиконання обов'язку, котрий має обов'язкову силу для господарського органу, дотримання якого приписано державою, що забороняє ухилення від певного правила поведінки. На його думку, не можна розуміти під санкцією передбачені нормами права наслідки тих чи інших дій (бездіяльності)

господарського органу, які не є протиправними, хоча б ці наслідки і були «несприятливими» для господарського органу, на який вони покладаються [3, с. 50].

Деякі автори вважають, що санкціями слід визнавати всі наслідки, які мають на меті спонукати чи прямо примушувати боржника до виконання обов'язку [4, с. 22]. Однак В. Н. Хоменко критикує це твердження, зазначаючи, що не можна давати правильне і повне визначення санкції, враховуючи тільки одну з її цілей чи функцій, адже вона слугує й іншим цілям – відшкодуванню збитків, підтриманню договірної дисципліни, а її застосування залежить і від кредитора, і від органу, котрий застосовує цю санкцію [4, с. 50].

Дещо спрощений варіант визначення господарсько-правових санкцій пропонується Ю. А. Венедиктовим, який трактує їх як захід економічного впливу на господарську ланку за порушення договірних зобов'язань, кредитної, розрахункової, бюджетної дисципліни, порядку застосування цін, режиму використання ресурсів та інші порушення [4, с. 5].

Досить обґрунтовано з цього приводу здається позиція В. К. Мамутова, який вважає, що в науці господарського права превалює визначення санкції як заходу відповідальності, заходу примусового впливу на інтереси правопорушника, як наслідку, передбаченого законом (договором) у разі невиконання його приписів. За такого розуміння санкція, по-перше, не отожднюється з поняттям господарсько-правової відповідальності, під якою розуміється несення суб'єктом права несприятливих економічних наслідків, передбачених господарським законодавством. По-друге, є підстави розглядати господарсько-правові санкції як різновид економічних стимулів, за допомогою яких здійснюється вплив на інтереси суб'єктів господарювання для досягнення цілей управління в умовах різних відхилень системи від заданого стану [5, с. 865].

Господарсько-правова відповідальність та господарсько-правові санкції не є тотожними правовими категоріями, адже знаходять свій вияв поза межами одна одної (наприклад, адміністративно-господарські санкції, що є заходом відповідальності та не є санкціями, а також оперативно-господарські санкції, які не є заходами відповідальності), проте заперечувати їх взаємозв'язок також не можна.

Відшкодування збитків, штрафні та оперативно-господарські санкції слід визнавати формою та видами (за специфікою наслідків застосування) господарсько-правових санкцій. Своєю чергою, відшкодування збитків та штрафні санкції (а також адміністративно-господарські санкції) є формою господарсько-правової відповідальності.

Господарсько-правовими санкціями слід визнавати заходи державного примусу, які застосовуються до учасників господарських правовідносин внаслідок вчинення господарського правопорушення, виражаються в настанні певних негативних наслідків правового та/або економічного й організаційного характеру і спрямовані на гарантування захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб та держави.

Виходячи з проблеми співвідношення господарсько-правової відповідальності та господарсько-правових санкцій пропонуємо поділяти основні ознаки, притаманні останнім, на дві групи, а саме: ознаки, що характеризують господарсько-правову санкцію як специфічну по відношенню до господарсько-правової відповідальності категорію, та ознаки, що є спільними для категорій як господарсько-правової відповідальності, так і господарсько-правової санкції.

Досліджуючи питання санкцій у господарському праві України, не можна залишити поза увагою один із їх видів – оперативно-господарські санкції. Адже, як зазначають фахівці, з визріванням соціально-економічних умов і відповідним удосконаленням організаційної структури у суб'єктів економічного обороту мають розширюватись можливості впливати на контрагентів без звернення за сприянням до третьої сили з метою забезпечення реалізації своїх правомочностей, що приведе до покращення налагодженості механізмів самоуправління та підвищення культури господарювання [6, с. 35] та має сприяти прискоренню господарського обігу.

Проблема поняття, сутності, якісних характерних ознак, підстав і порядку застосування оперативно-господарських санкцій натеper є досить актуальною, зважаючи на той факт, що виділення норм, які врегульовують їх функціонування, вперше було здійснено на законодавчому рівні в результаті прийняття ГК України. У зв'язку з цим у вітчизняній доктрині господарського права відсутня чітка позиція щодо наведених вище питань, їх докладний аналіз не проводився. В основному теорія господарського права виходить із положень 235-237 ГК України, обмежуючись визнанням їх обґрунтованості та доцільності.

Незважаючи на високу результативність оперативних санкцій, простоту їх застосування, ці заходи необґрунтовано залишені поза увагою наукою господарського права. Натеper немає комплексного вітчизняного монографічного чи дисертаційного дослідження, повністю присвяче-

ного оперативним санкціям. Вивчення оперативних санкцій має порівняно невелику історію. Хоча сам термін було введено на початку 50-х років минулого століття, виділення оперативних заходів у радянській цивілістиці як відносно самостійної правової категорії відбулося лише в 60-ті роки, в період часткової лібералізації суспільних та економічних відносин [7, с. 32].

Подальший розвиток правової думки у сфері проблематики оперативно-господарських санкцій привів до формування окремих позицій щодо їх поняття та сутності. Як зазначав Т. Е. Каудиров, питання про це зводиться до віднесення зазначених заходів до однієї з трьох відомих науці категорій – заходу захисту прав, санкції та відповідальності [8, с. 12].

Отже, одні вчені доходять висновку, що оперативні заходи є особливою категорією правоохоронних заходів, окремою по відношенню до цивільно-правових санкцій та відповідальності [9, с. 18-19; 10, с. 126], інші відносять заходи оперативного впливу як до різновиду цивільно-правових санкцій, так і до відповідальності [11, с. 5; 12, с. 87], треті, ототожнюючи оперативно-господарські санкції з організаційними санкціями, а їх застосування – з різновидом цивільно-правової відповідальності, протиставляють їх санкціям майнового чи грошового характеру [13, с. 66-67], четверті не відносять оперативні санкції до жодної з цих категорій, а наголошують лише на забезпечувальній спрямованості цих заходів [14, с. 128-129], п'яті визнають їх такими, що являють собою різновид цивільно-правових санкцій та не є цивільно-правовою відповідальністю [15; 16, с. 278-279; 17, с. 19] тощо.

Також слід з'ясувати, як ця проблема вирішується на законодавчому рівні і насамперед у чинному ГК України. Так, згідно з ч. 1 ст. 235 ГК України, оперативно-господарськими санкціями є заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення чи попередження повторення порушення зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку.

Із положень ст. 235-237 ГК України випливає, що юридичною підставою застосування оперативно-господарських санкцій є господарський договір (ч. 2 ст. 235); фактичною підставою для застосування оперативно-господарських санкцій є порушення господарського зобов'язання другою стороною (ч. 1 ст. 237); ці санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання (ч. 3 ст. 235); передбачено

позапозитивний та позасудовий порядок їх застосування (ч. 1 ст. 237); вид оперативно-господарської санкції та порядок її застосування визначається господарським договором (ч. 2 ст. 236, ч. 2 ст. 237); зацікавлена сторона має право звернутись до суду із заявою про скасування оперативно-господарської санкції у разі її неправомірного застосування (ч. 2 ст. 237); застосування оперативно-господарських санкцій не виключає можливості відшкодування збитків та стягнення штрафних санкцій (ч. 3 ст. 237).

Аналізуючи оперативно-господарські санкції, не можна не визнати, що їх «відмовні» види (відмова від виконання зобов'язання управненою стороною, відмова від оплати за зобов'язанням, відмова від прийняття подальшого виконання за зобов'язанням тощо) мають опосередковано й штрафний характер. Тобто, застосовуючи такі оперативно-господарські санкції, управнена сторона має на меті, крім попередження або припинення правопорушення, також і покарання несправної сторони. Отже функції всіх господарсько-правових санкцій (у тому числі й оперативно-господарських) мають комплексний характер і діють у взаємозв'язку одна з одною, що не дає останнім жодного специфічного забарвлення для розмежування.

Зважаючи на специфіку наведених у ГК України оперативних заходів, було б доцільно поділити їх на дві основні групи залежно від способу їх впливу на порушника господарського зобов'язання:

- заходи відмовного характеру; до цієї групи слід віднести односторонню відмову від господарського договору, відмову від оплати за зобов'язанням¹, відмову від прийняття виконання тощо;
- заходи превентивного характеру; серед них, відповідно, – відстрочення відвантаження чи виконання робіт, зміна порядку оплати продукції, переведення платника на попередню оплату або оплату після проведення перевірки якості продукції, притримання результату роботи тощо.

Слід звернути увагу також на те, що закріплену в п. 4 ч. 1 ст. 236 ГК України можливість відмови від встановлення на майбутнє господарських відносин із стороною, яка порушила зобов'язання, не можна взагалі визнавати оперативно-господарською санкцією. Це пояснюється тим, що право на вибір контрагентів, а так само і можливість вільної відмови від вступу в договірні відносини з будь-яким контрагентом,

¹ Застосування цієї санкції на даний момент вже підтвердилося практикою ВГС України – див. Постанову ВГСУ від 28.02.2008 по справі № 7/277-05-НР.

є одним із загальних принципів підприємницької діяльності згідно зі ст. 44 ГК України. Мається на увазі, що відмова від подальшого встановлення господарських відносин є беззаперечним правом учасника господарських правовідносин незалежно від факту наявності чи відсутності порушень договірних умов контрагентами, а тому не може вважатись оперативно-господарською санкцією.

Крім того, здається необхідним також звернути увагу на спроби обмеження можливості застосування оперативно-господарської санкції у вигляді односторонньої відмови від виконання зобов'язань, якщо сторона, яка цю санкцію застосовує, займає монополне становище на ринку певних послуг. Так, Постановою ВГС України від 25.01.2007 по справі № 4/112-22/21 було змінено постанову Львівського апеляційного господарського суду, згідно з якою в можливості застосування оперативно-господарської санкції у вигляді відмови погодження повідомлення на заявлений обсяг купівлі електричної енергії в разі виникнення заборгованості за послуги передачі електричної енергії за поточний розрахунковий період було відмовлено. Така санкція мала на меті виключно припинення порушення договірних зобов'язань за договором щодо несвоечасної оплати послуг з передачі електроенергії [18]. Отже, відмова від виконання зобов'язання як оперативно-господарська санкція може бути застосована незалежно від специфіки суб'єкта, що її застосовує. Цей висновок підтверджується також і попередньою практикою ВГС України [19].

Крім того, проведений аналіз дає можливість сформулювати такі **висновки**:

– зважаючи на те, що якісні ознаки, притаманні господарсько-правовим санкціям, повною мірою відповідають сутності оперативно-господарських санкцій, останні слід визнавати одним із видів господарських санкцій. При цьому оперативно-господарські санкції являють собою втілення делегованого державного примусу, який виражається в наданні сторонам у зобов'язанні права застосовувати ці санкції без звернення до компетентного юрисдикційного органу;

– оперативно-господарські санкції застосовуються без звернення до компетентних органів юрисдикції, при цьому одна сторона, яка застосовує цю санкцію, зобов'язана повідомити про таке застосування іншу сторону протягом розумного строку. Строк повідомлення повинен бути передбачений у договорі; оперативно-господарські санкції в якості специфічної

функції виконують функцію оперативного припинення правопорушення;

– оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини в діях порушника господарського зобов'язання; вирішуючи ж питання щодо правомірності застосування такої санкції, суд має спиратись не на наявність чи на відсутність вини в діях боржника у разі правопорушення, а на відповідність дій кредитора під час її застосування умовам договірних зобов'язань;

– зважаючи на те, що оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від наявності вини в діях порушника господарського зобов'язання, ці санкції не є заходами господарсько-правової відповідальності, у зв'язку з цим оперативно-господарські санкції можуть застосовуватись одночасно з санкцією відшкодування збитків та штрафними господарськими санкціями;

– залежно від способу впливу на порушника господарського зобов'язання заходи оперативного впливу слід класифікувати на заходи відмовного та заходи превентивного характеру. При цьому відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин зі стороною, яка порушила зобов'язання, не є оперативно-господарською санкцією, а беззаперечним правом учасника господарських правовідносин;

– відмова від виконання зобов'язання як оперативно-господарська санкція може бути застосована незалежно від особливостей правового статусу суб'єкта, який її застосовує;

– оперативно-господарська санкція «відмова від господарського зобов'язання (договору)» може застосовуватись за умови чіткого обумовлення цього в конкретному господарському договорі з обов'язковою вказівкою на необхідність повідомлення управленою стороною сторони-правопорушника про її застосування із зазначенням строку здійснення такого повідомлення (це стосується також орендних зобов'язань).

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р., № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.

2. Про стягнення додаткової вартості різниці фактично спожитої та договірної величини споживання електричної енергії : Постанова Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 20.06.2007 по справі № 4/20] / ДАГС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>

3. Хоменко В. Н. Ответственность в хозяйственном праве / В. Н. Хоменко. – К. : «Вища школа», Изд-во при Киевском ун-те, 1975. – 176 с.

4. Венедиктов Ю. А. Финансовые санкции в системе управления / Ю. А. Венедиктов, А. М. Черепяхин. – М. : Финансы и статистика, 1985. – 64 с.
5. Хозяйственное право : учебник / Мамутов В. К., Знаменский Г. Л., Хахулина К. с. [и др.]. – К. : Юринком Интер, 2002. – 910 с.
6. Васькин В. В. Гражданско-правовая ответственность / В. В. Васькин, Н. И. Овчинников, Л. Н. Рогович – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1988. – 181 с.
7. Карпов М. с. Некоторые вопросы правовой природы мер оперативного воздействия / М. С. Карпов // Адвокат. – 2003. – № 8. – С. 30-41.
8. Каудыров Т. Е. Гражданско-правовые оперативные санкции в хозяйственных отношениях : автореф. дис. на соискан. учёной степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право» / Т. Е. Каудыров. – Томск, 1986. – 25 с.
9. Карпов М. с. Правоохранительный характер мер оперативного воздействия / М. с. Карпов // Адвокат. – 2003. – № 6. – С. 18-20.
10. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Рос. право, 1992. – 206 с.
11. Качанова В. В. Оперативные санкции в народном хозяйстве / В. В. Качанова. – Куйбышев : КГУ., 1985. – 55 с.
12. Васькин В. В. Гражданско-правовая ответственность / В. В. Васькин, Н.И. Овчинников, Л. Н. Рогович/ – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1988. – 181 с.
13. Бриных Е. В. Оперативные санкции – форма гражданско-правовой ответственности / Е. В. Бриных // Советское государство и право. – 1967. – № 6. – С. 65-70.
14. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность: Очерк теории / Братусь С. Н. – М. : Юрид. лит., 1976. – 215 с.
15. Басин Ю. Г. Имущественная ответственность и оперативные санкции в системе хозяйственного механизма / Ю. Г. Басин, А. Г. Диденко // Правоведение. – 1984. – № 3. – С. 24-34 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=18606>
16. Коссака В. Оперативні санкції в новому Цивільному кодексі / В. Коссака // Вісник Львівського Університету. Серія юридична. – 2004. – вип. 39. – С. 278-281.
17. Луняк М. О. Господарське право України: навчально-методичний посібник / М. О. Луняк. – Ніжин. : Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. – 326 с.
18. Про врегулювання розбіжностей, що виникли при укладанні договору на передачу електричної енергії місцевими (локальними) електромережами: Постанова Вищого господарського суду України від 25.01.2007 по справі № 4/112-22/21 / ВГС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>.
19. Про стягнення заборгованості за договором про постачання електричної енергії : Постанова Вищого господарського суду України від 28.12.2005 по справі № 6/105 / ВГС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ligazakon.ua>

Статья посвящена анализу юридической природы и особенностей оперативно-хозяйственных санкций как разновидности хозяйственных санкций, применяемых в договорных отношениях, определению места этих санкций в институте хозяйственно-правовой ответственности, а также формулировке выводов и предложений по совершенствованию их правового регулирования с целью оптимизации их практического применения в условиях развития экономических отношений.

Ключевые слова: хозяйственные санкции, оперативно-хозяйственные санкции, хозяйственное правонарушение, хозяйственно-правовая ответственность, договорные обязательства.

The article is devoted to the analysis of jurisdictional sphere and peculiarities of operational and economic sanctions as a kind of economic sanctions applied in contractual relations, determination of the place of these sanctions in the institute of economic legal responsibility, as well as the formulation of conclusions and proposals for improving their legal regulation in order to optimize their practical application. in conditions of development of economic relations.

Key words: economic sanctions, operational-economic sanctions, economic offense, economic and legal responsibility, contractual obligations.

